

AIŠA SOFTIĆ

**Prilozi o Romima u Bosni i Hercegovini od kraja
19. do kraja 20. stoljeća**
U povodu 120 godina od rođenja Rade Uhlika

Apstrakt: U radu se prati hronologija zanimanja za Rome u BiH od kraja 19. do kraja 20. stoljeća. Ovaj vremenski okvir podudara se sa rođenjem i smrću Rade Uhlika (1899 – 1991), koji se dulje od šest decenija isključivo bavio proučavanjem jezika i kulture Roma. Poseban naglasak je na onim Uhlikovim radovima u kojima je moguće pratiti pitanje odnosa Roma i neroma, i obrnuto, te naročito zanimljivo pitanje odnosa između različitih romskih skupina i unutar iste romske skupine. Uz Uhlika, predstavljeni su i radovi autora koji su u naznačenom periodu pisali o bosanskohercegovačkim Romima, uključujući Leopolda Glücka, Teodora Filipeskua, Ivana Zovku, Ćiru Truhelku, Edhema Mulabdića, Milenka S. Filipovića, Muhameda A. Mujića, Nikolu F. Pavkovića, Muhameda Hadžijahića i Mladena Matića.

Ključne riječi: Romi, Rade Uhlik, Bosna i Hercegovina

Abstract: This paper follows the chronology of scholarly interest for the Roma people in Bosnia and Herzegovina from the end of the 19th to the end of the 20th Century. This time frame corresponds with the life and death of Rade Uhlik (1899-1991), who studied the Roma language and culture for over six decades. A special emphasis is put on those Uhlik's works in which it is possible to trace the relationship between the Roma and non-Roma, and the reverse. In addition, it traces the relationship between different Roma groups, but also the relationships within a single Roma group. Besides those of Rade Uhlik, this paper reviews the works of other authors who wrote about the Roma during this period, including Leopold Glück, Teodor Filipesku, Ivan Zovko, Ćiro Truhelka, Edhem Mulabdić, Milenko S. Filipović, Muhamed A. Mujić, Nikola F. Pavković, Muhamed Hadžijahić, and Mladen Matić.

Key words: Roma, Rade Uhlik, Bosnia and Herzegovina

Uvod

Naučno zanimanje za Rome u Bosni i Hercegovini javilo se na samom kraju 19. stoljeća. Naime, 1896. godine Leopold Glück je objavio, koliko je poznato, prvi rad antropološkog karaktera o dvije skupine bosanskohercegovačkih Roma koje su prihvatile islam - tzv. Crnih ili Gurbeta i tzv. Bijelih Cigana (Glück 1896). Iste godine pojavio se kraći folkloristički rad o Romima Ivana Zovke (Zovko 1896). U austro-ugarskom periodu Teodor Filipesku je, u saradnji sa Tomom Dragičevićem koji se bavio sakupljanjem različite folklorističke građe s područja BiH, objavio dva priloga o Karavlasima (Filipesku 1902; 1907). Edhem Mulabdić je u istom periodu objavio kraći novinski članak o tzv. Bijelim i tzv. Mrkim Ciganima (Mulabdić 1910), dok je Ćiro Truhelka predstavio podatke o Romima iz sidžila jajačkog kadije iz 17. stoljeća (Truhelka 1918).

U razdoblju između dva svjetska rata Milenko S. Filipović oglasio se etnološkom studijom o visočkim Romima (Filipović 1932). Samo nekoliko godina docnije, Rade Uhlik je objavio svoju prvu knjigu romskih pjesama (Uhlik 1937), čime je započelo njegovo višedecenijsko bavljenje romskom problematikom.

U prvoj deceniji nakon Drugog svjetskog rata orijentalista Muhamed A. Mujić detaljno se pozabavio položajem Roma za vrijeme osmanske uprave, primarno u BiH (Mujić 1953), a Nikola F. Pavković Karavlasima i njihovim tradicionalnim zanimanjima (Pavković 1957). Osamdesetih godina dvadesetog stoljeća o bosanskohercegovačkim Romima pisali su Muhamed Hadžijahić (1984) i Mladen Matić (1984).

Ovako mali broj radova u jednom dugom periodu od cijelog stoljeća sugerise da je bavljenje problematikom Roma u bosanskohercegovačkoj nauci bilo najčešće sporadično i uzgredno, uz jedan izuzetak – Rade Uhlik jedini je koji se u BiH sistematski i isključivo posvetio proučavanju Roma. Pored izučavanja romskog jezika, što je bilo težište njegovog rada, Uhlik se bavio i tradicijom Roma. Skoro sedam decenija ovaj romolog¹ je proučavao upravo najviše bosanskohercegovačke Rome.²

Povod za nastanak ovog rada je činjenica da se 2019. navršava stotinu i dvadeset godina od Uhlikovog rođenja. To je ujedno prilika da se pokuša sačiniti hronologija naučnog zanimanja za Rome na prostoru BiH od kraja 19. pa do kraja 20. stoljeća.

Istraživanja Roma u Bosni i Hercegovini

Na prostoru Bosne i Hercegovine Romi su prisutni već stoljećima. Neki autori tvrde da su Romi na južnoslavenske prostore, pa prema tome i na bosanskohercegovačko

¹ D. Vojak smatra da je romolog onaj ko svojim radom doprinosi “kvalitetnijem proučavanju kulture i povijesti Roma”. Vojak 2009, 104.

² Više o Romima u BiH vidi Đurić 2016, 136-144.

područje, došli sa osmanskim osvajanjima u 15. stoljeću.³ Drugi, pak, tu granicu pomjeraju u stoljeće prije, uzimajući u obzir da je prisustvo Roma na jugu evropskog kontinenta bilo evidentirano već u prvim decenijama 14. stoljeća.⁴ U radu koji se tiče položaja Roma u bivšim jugoslavenskim zemljama pod osmanskom vlašću, Muhamed A. Mujić tvrdi da je Roma na području Bosne i Hercegovine bilo i prije potpadanja srednjovjekovne bosanske država pod vlast Osmanlija. Naime, Mujić navodi da se najstariji spomen Roma na južnoslavenskim prostorima odnosi na dvojicu Roma u Dubrovniku, Vlahu i Vitana, iz 1362. godine, dok se nešto docnije, 1378. godine, Romi spominju i u Zagrebu. Na osnovu analogije, a imajući u vidu blizinu Dubrovnika i Zagreba te nomadski način života Roma, Mujić zaključuje da su Romi upravo sa spomenutih područja mogli lahko dospjeti i na prostor Bosne i Hercegovine u periodu prije osmanskih osvajanja.⁵ Tome u prilog ide i podatak iz dva sudska zapisnika (sidžila) sarajevskog suda iz 1564.-1565. godine u kojima se navode trojica Roma sa čistim slavenskim imenima (Radosav, Vukobrad i Smoljan), što indicira da su se Romi u “Bosni počeli pojavljivati već u doba srednjovjekovne države gdje su se prilagodili novoj sredini i primili slavenska imena, koja su eto zadržali čak do 1565. godine”.⁶

Naučni interes za Rome u Bosni i Hercegovini javio se mnogo kasnije, tek krajem 19. stoljeća, kada je višestoljetnu osmansku upravu odlukom Berlinskog kongresa 1878. godine zamijenila austrougarska. Nova vlast sa sobom je dovela i novi upravni aparat, daleko brojniji i učinkovitiji od prethodnog osmanskog.⁷ Činili su ga ljudi iz svih krajeva Monarhije, različitog profila i obrazovanja. Među njima bio je i Poljak Leopold Glück,⁸ liječnik, koji se, pored ostalog, bavio i etnološkim i antropološkim radom u BiH.⁹ O tome najbolje svjedoče radovi koje je Glück objavio u Glasniku Zemaljskog muzeja BiH.¹⁰ Tematika njegovih priloga je raznorodna, ali se najveći broj odnosi na tradicionalnu medicinu u BiH.

³ Vidi npr. Jiriček 1923 i Filipović 1932.

⁴ Đorđević 1904, 433.

⁵ Mujić 1953, 143-144.

⁶ Mujić 1953, 144.

⁷ Malcolm 2011, 255.

⁸ Leopold Glück (1854-1907). Gimnaziju i sveučilište je završio u Krakovu. Specijalizirao je dermatologiju u Beču. Bio upravnik Zemaljske bolnice u Sarajevu i rukovodio antropološkom zbirkom u Zemaljskom muzeju BiH. Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini (dalje GZM) 1907, 427-429)

⁹ Iz takvog interesovanja proistekao je i *Rječnik narodnog liječničkog nazivlja* koji je, nažalost, ostao u rukopisu, iako je bio pripremljen za objavljivanje kao posebno izdanje. Pisao je i kratke priloge iz domena narodnih vjerovanja u BiH. GZM 1907, 427-429.

¹⁰ Neki od Glückovih radova takve tematike su: *O urocima. Prinos iz narodnog ljekarstva u Bosni i Hercegovini*. GZM, knj. IV, 1889; *Hamajlije i zapisi u narodnom ljekarstvu Bosne i Hercegovine*. GZM, knj. II, 1890; *O stravi. Prilog narodnom ljekarstvu Bosne i Hercegovine* (GZM, knj. I, 1892.); *Narodni lijekovi iz bilinstva*. GZM, knj. II, 1892.

Glück se može smatrati prvim koji je u Bosni i Hercegovini problematici Roma pristupio sa naučnog aspekta. *Prilog fizičkoj antropologiji Cigana u Bosni i Hercegovini – Muhamedanski Cigani* objavio je 1896. godine.¹¹ U uvodnom dijelu rada Glück donosi najnovija naučna saznanja vezana za indijsko porijeklo romskog naroda. Pri tome navodi najznačajnija imena koja su doprinijela rješavanju nedoumica oko porijekla Roma, počev od Johanna Christiana Christoph Rüdiger¹² koji je prvi ukazao na indijsko porijeklo Roma, preko Heinricha Moritza Gottlieba Grellmanna¹³ koji je tu pretpostavku i dokazao, posebno ističući značaj doprinosa Franca Miklošića¹⁴ na tom polju.

U potrazi za porijeklom Roma jezik je bio od presudne važnosti. To je još krajem 16. stoljeća ustvrdio Bonaventura Vulcanius.¹⁵ Docija lingvistička istraživanja to će i potvrditi.¹⁶ Tako je “daroviti jezikoslovac Pot (Pott)¹⁷ utvrdio da je ciganski jezik u bližem srodstvu sa sanskritom. Daljim je vrlo zanimljivim ispitivanjem našeg

¹¹ Glück 1896, 169-192. Isti rad, pod naslovom *Zur physischen Anthropologie der Zigeuner in Bosnien und der Herzegovina*, Glück je objavio naredne godine u *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina* u Beču. Glück 1897, 403-433.

¹² Johann Christian Christoph Rüdiger (1751-1822). Predavao od 1791. godine kao redovni profesor na Univerzitetu u Halleu. Knjiga *Von der Sprache und Herkunft der Zigeuner aus Indien* objavljena je 1782. u Leipzigu. Dostupno na: <https://www.deutsche-biographie.de/pud115579117.html#adbcontent> (6.12.2018.)

¹³ Heinrich Moritz Gottlieb Grellmann (1756-1804), njemački statističar i historičar kulture. Školovao se u Weimaru, a od 1776. do 1781. studirao u Jeni i Göttingenu, gdje je i predavao u periodu od 1787. do 1794. najprije kao vanredni a zatim redovni profesor. Godine 1804. pozvan je da predaje statistiku na Univerzitetu u Moskvi, gdje je i umro iste godine. Objavio u Leipzigu 1783. knjigu *Die Zigeuner. Ein historischer Versuch über die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksale dies Volks in Europa, nebst ihrem Ursprunge*, a u Göttingenu 1787. “Zweite, viel veränderte und vermehrte Auflage” unter dem Titel *Historischer Versuch über die Zigeuner betreffend die Lebensart und Verfassung, Sitten und Schicksal dies Volks seit seiner Erscheinung in Europa, und dessen Ursprung*. Dostupno na: <https://www.deutsche-biographie.de/sfz23648.html> (18.12.2018.)

¹⁴ Franc Miklošić (1813-1891), lingvista, osnivač moderne slavistike. Prema jeziku razlikovao 13 romskih skupina. Miklošićeva glavna djela o Romima su *Über die Mundarten und die Wanderungen der Zigeuner Europa's* 1-8 u *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe*, sv. XXI-XXVII (1872-76); *Beiträge zur Kenntniss der Zigeunermundarten*, 1-3, u: *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-Historische Classe*, sv. 77 i 84 (1874-76). Vojak 2008, 105.

¹⁵ Bonaventura Vulcanius, profesor grčkog jezika u Leidenu. Objavio listu od 67 riječi romskog i nešto gramatike. Jauk-Pihnak 1986, 12.

¹⁶ Prije nego što je definitivno potvrđeno da je Indija zemlja porijekla ovog naroda, najčešće se smatralo da Romi potiču iz Egipta. U skladu sa tim su i nazivi Kipti, Mađupi, Jeđupi, Gypsies, Pharav vérek (faraonovo pleme). Opća enciklopedija Jugoslovenskog leksikografskog zavoda (dalje Opća enciklopedija JLZ) 1981, 164.

¹⁷ August Friedrich Pott (1802 - 1887). Proučavao indoevropske jezike. Za proučavanje romske tematike važno je njegovo djelo *Die Zigeuner in Europa und Asien*. Vojak 2009, 105.

ženijalnog Miklošića i Nj. c. i kr. Visosti gosp. nadvojvode Josipa¹⁸ ustanovljeno da je ciganski govor ponajrodniji narječju Dardu-a, te se na osnovu toga može uzeti da je domovina Cigana na sjeverozapadu Indije”.¹⁹

Pored općih podataka o porijeklu Roma, Glück je u uvodnom dijelu rada donio i osnovne podatke o Romima u BiH. U Bosni, kako navodi Glück, Romi se dijele na muslimanske (“muhamedanske”) i kršćanske. Muslimanski su došli u BiH preko “Stare Srbije iz Grčke”, dok su kršćanski (Karavlas) “doselili iz Rumunjske”.²⁰ Glück ističe da između ove dvije skupine postoje jasne razlike ne samo u religijskom već naročito u jezičkom pogledu. Naime, jezik kršćanskih Roma “jako je protkan romanskim elementima”, dok je u jeziku muslimanskih Roma vrlo malo “rumunjske primjese”.²¹ Muslimanski Romi se dijele dalje na “čergaše (gurbete, firaune) ili crne, i na bijele Cigane”.²² Čergaši su polunomadi, slabovjerni, govore između sebe isključivo romskim jezikom, žene im se ne pokrivaju. Ponajviše su kotlokrpe, preprodavci konja ili kradljivci.²³

Bijeli Cigani su sedentarni, vrše vjerske dužnosti, žene su im pokriveno, govore i među sobom bosanskim jezikom. Najčešće su zanatlije – kovači, mesarski pomoćnici, baštovani ili kao seljaci obrađuju zemlju.²⁴ Glück dalje navodi da se skupine kršćanskih i muslimanskih Roma znatno razlikuju i u fizičkom pogledu. Upravo je somatskim osobinama muslimanskih Roma i posvećen Glückov rad. Iako je najavio da će, nakon ovog, uslijediti i rad iste tematike o kršćanskim Romima, to se ipak nije dogodilo. Po osnovnoj tematici ovaj Glückov rad se uklapa u nastojanja koja su u 19. stoljeću išla ka tome da se na osnovu antropoloških osobina, posebno oblika lobanje, dođe do rasnih karakteristika, što se pokazalo neosnovanim.²⁵

Također 1896. godine, folklorista Ivan Zovko²⁶ objavio je u *Sarajevskom listu* u četiri nastavka priloga pod naslovom *Nešto o Ciganima*.²⁷ Prilog je nastao kao rezultat

¹⁸ Josef Karl Ludwig Habsburg (1833 -1905), sin nadvojvode Josefa Antona Johannesa i unuk cara Leopolda II. Nakon što se u vojsci upoznao s Romima, počeo proučavati njihov život i običaje te postao zaštitnik Roma. Autor je romske gramatike na mađarskom jeziku *Czigany nyevant. Romani csibakero sziklaribe* (1888). Vojak 2008, 105.

¹⁹ Glück 1896, 169-170.

²⁰ Ibidem, 171.

²¹ Ibidem, 171.

²² Ibidem, 172.

²³ Ibidem, 172.

²⁴ Ibidem, 172.

²⁵ Poarije 1999, 28-29.

²⁶ Ivan Zovko (1864-1900), folklorista. Sakupljao “narodno blago” diljem BiH. Posebno saradivao u Glasniku *Zemaljskog muzeja* od njegovog pokretanja gdje je objavio brojne priloge različite tematike. Također objavljivao u *Školskom vjesniku* i *Zborniku za narodni život i običaje Južnih Slavena* u Zagrebu. GZM 1900, 595-596.

²⁷ Zovko 1896, god.XIX, br.107,1-2; br. 108, 1-2; br.109, 1-2; br.110, 1-2

terenskog rada I. Zovke, a bazira se na stiliziranim zapisima kazivanja o Romima koja su kao usmena tradicija bili poznati među bosanskohercegovačkim domicilnim stanovništvom. Govore o postanku Roma i njihovog imena, odnosu Roma prema religiji, o njihovom porodičnom životu, o značaju kovačkog zanata, o običajima, o doživljaju Roma od strane neroma, itd. Prilog Ivana Zovke pokazuje da je bosanskohercegovačka sredina pokazivala zanimanje za Rome, za njihov život i tradiciju, ali i da su oni u usmenoj tradiciji neroma bili omiljeni likovi uz koje su se najčešće vezivale stereotipne predodžbe. Iz Zovkinog priloga, pored više sižea koji se mogu svrstati u etimološke usmene predaje, saznajemo, između ostalog, da je bosanskohercegovačko stanovništvo Rome dijelilo u četiri glavne skupine: gatare, kotlare, čančare i faletare.²⁸

Teodor Filipesku²⁹, koji je službovao u BiH za vrijeme austrougarske uprave, ostavio je dva rada o Karavlasima,³⁰ uz izrazito nastojanje da dokaže kako su Karavlasii etnički Rumuni a ne Romi. Filipesku se u svojoj tvrdnji naročito oslanjao na činjenicu da Karavlasii govore rumunski, da su stalno naseljeni i da se tradicionalno bave kalajdžijskim zanatom. Filipesku je autor i zasebne knjige o navodnim “rumunskim kolonijama” u Bosni.³¹ Zapravo, riječ je o Romima koje u Bosni nazivaju Karavlasima, koji govore rumunski, a porijeklom su iz Transilvanije.³²

Zanemarivši njegove panrumunske težnje, Filipesku je ostavio detaljne i dragocjene podatke o ovoj romskoj skupini koja je u Bosnu migrirala tek u 18. stoljeću.³³ U prvom radu *Kalajdžije u Čipuljićima*³⁴ autor ističe, između ostalog, da u vrijeme njegovih istraživanja (kraj 19. i početak 20. stoljeća) stanovnici Čipuljića “karavlaški (rumunski)” koriste samo u kalajdžijskom zanatu, zahvaljujući kojem najveći dio godine “po svijetu hodaju” u potrazi za poslom.³⁵ Za razliku od njih, Karavlasii koji su naseljeni u drugim dijelovima Bosne i koji se bave poljodjelstvom “govore samo rumunski” jer imaju manje kontakta sa domicilnim stanovništvom. Uz to, neki od njih bave se izradom drvenog posuđa, a zimi su kafanski muzičari. U to vrijeme,

²⁸ Gatari su oni “koji uza svoju bilo kakvu robu, što je prodaju, bave se još svakojakim gatanjima i vračkama”; kotlari se “bave pravljenjem i kovanjem raznih stvari”; čančari – “drvenina i o drvetu raditi to je njihovo ponajglavnije zanimanje. Oni prave razne čanke (vrsta drvenijeh sudova), vretena, kugjelje (preslice) kao i druge neke stvari”; faletari – “u ovu kategoriju spadaju isključivo same Ciganke” koje to čino “bilo bacanjem graha, bilo otvaranjem karata, bilo kojim drugim načinom”. Zovko 1896, br.107, 2.

²⁹ Teodor Filipesku, hemičar i činovnik punciranja, rođen u Transilvaniji.

³⁰ Filipesku 1902 i 1907.

³¹ Ibidem 1906.

³² Malcolm 2011, 166.

³³ Hadžijahić 1984, 213.

³⁴ Ispravno Čipuljići, selo u okolini Bugojna.

³⁵ Filipesku 1902, 298.

prema navodima ovog autora, karavlaške žene iz Čipuljića bile su na glasu po izradi muških vunениh čarapa, tzv. *skopaljskih čarapa*.³⁶

U Glasniku Zemaljskog muzeja Filipesku je 1907. godine u tri nastavka objavio studiju pod naslovom *Karavlaška naselja u Bosni – Etnografsko-antropogeografsko proučavanje*. Saradnik mu je bio Tomo Dragičević, koji se u to vrijeme bavio sakupljanjem različitih oblika duhovne i materijalne kulture bosanskohercegovačkog stanovništva, o čemu svejedoče njegovi prilozi objavljeni u Glasniku Zemaljskog muzeja BiH u austrougarskom periodu. Uprkos stavovima savremenika da su Karavlasli ogranak Roma,³⁷ Filipesku istrajava na tvrdnji o njihovoj rumunskoj etničkoj pripadnosti. Tome u prilog navodi detaljne opise pojedinih običaja i vjerovanja bosanskih Karavlaha, njihove nošnje, karavlaških naselja u Bosni, posebno se osvrćući na uzroke migracija ovog stanovništva.

Edhem Mulabdić³⁸ je u *Sarajevskom listu* 1910. godine objavio kratki prilog pod naslovom *O Ciganima*.³⁹ U njemu je ukratko predstavio dvije najbrojnije romske skupine u BiH – čergaše (ili Mrke Cigane) i Bijele Cigane, nastojeći da ukaže na njihove međusobne razlike. Donoseći nešto riječi iz romskog jezika, osvrnuo se i na diskriminacioni odnos domicilnog bosanskohercegovačkog stanovništva prema Romima.

Ćiro Truhelka⁴⁰ je 1918. godine objavio prilog pod naslovom *Pabirci iz jednog jajačkog sidžila*.⁴¹ Predstavljajući slučajno pronađeni sidžil koji je bio pohranjen u Zemaljskom muzeju, Truhelka navodi kako se u njemu na više mjesta spominju Romi pod imenom *kiptijan taffesi* (Egipćani). S obzirom na različite pritužbe na račun njihovog načina života, sidžil sadrži niz naredbi kojima se predviđaju kazne

³⁶ Ibidem, 299.

³⁷ Filipesku navodi autora inicijala A. Ka. koji u "svojoj radnji *Bosnische Karavlaichen*", objavljenoj 1895. u novinama *Bosnische Post* (br. 9 i 10), piše da "u kotaru Vlasenica razlikuje narod tri vrste Cigana: Bijele Cigane, Crne Cigane i Karavlahe. Prve dvije vrste su Muhamedanci i zovu se turci, ali ih turci (misli na bosanske muslimane – op. A. S.) nazivaju Ciganima ili posredno Firaunima. Crni Cigani (čergaši, gurbeti), koji se nečistim smatraju, ne trpe se u džamijama. Treća vrsta su istočno-pravoslavni Cigani, koji su navodno prije 100 godina iz Vlaške u Bosnu došli, a narod ih zove srpskim Ciganima. Oni se zovu Karavlasima, po čemu se ovdje razumije Vlaška, odnosno Rumunska i ne vole, da im se kaže da su Cigani". Isti autor je donio vrlo zanimljive detalje vezane za život i običaje ove romske skupine koja je bila nastanjena u selima vlaseničkog kraja. Filipesku 1907, 80-81.

³⁸ Edhem Mulabdić (1862-1954), bosanskohercegovački književnik.

³⁹ Mulabdić 1910, 1-2.

⁴⁰ Ćiro Truhelka (1865-1942), studije arheologije i historije umjetnosti završio u Zagrebu. Prvi kustos Zemaljskog muzeja, a potom i direktor od 1906. do 1921., te do 1920. urednik Glasnika Zemaljskog muzeja. Njegovo polje interesovanja je bilo vrlo široko – od arheologije, muzeologije, epigrafike, numizmatike, historiografskog rada pa do etnografskih proučavanja. Miletić 1988, 39-43.

⁴¹ Truhelka 1918, 157-175.

za Rome, pogotovo u slučajevima kada ne ispunjavaju svoje obaveze prema državi (plaćanje poreza). U to vrijeme romski svirači, mehteri, morali su na ime dozvole za svoj zanat plaćati poseban porez zvani *mehterija*, o čemu govore dvije bujurultije iz 1693. i 1694. godine koje se nalaze u ovom sidžilu.

U periodu između dva svjetska rata Milenko S. Filipović⁴² objavio je studiju pod naslovom *Visočki Cigani*.⁴³ Filipovićev rad zasniva se na vlastitom terenskom istraživanju romske populacije koja je ranih tridesetih godina 20. stoljeća naseljavala više lokaliteta na širem području Visokog. Težište Filipovićevog rada odslikava tematiku koja je etnologiju u tadašnjim jugoslavenskim okvirima, kao i decenijama docnije, primarno zanimala, a to su tradicionalna materijalna i duhovna kultura. Stoga se Filipović u radu pozabavio s jedne strane tipovima i odlikama romskih staništa te načinima privređivanja, a sa druge njihovim običajima i vjerovanjima. Pored općih podataka o porijeklu Roma, rad nudi i kratak presjek prošlosti bosanskohercegovačkih Roma, počev od prvih pisanih tragova pa nadalje. Poseban akcenat u tom pogledu je na prošlosti visočkih Roma, porijeklu pojedinih porodica, njihovom načinu života, zanimanjima, položaju u različitim historijskim razdobljima te društvenom životu. Filipović se osvrnuo i na somatske osobine visočkih Roma, primjenjujući pri tome isključivo metodu direktnog promatranja, ističući da se u “varoši Visokom razlikovanje ‘Crnih’ i ‘Bijelih’ ne zasniva toliko na razlikama u antropološkom tipu, koliko u zanimanju i u načinu života”.⁴⁴

Romska tematika Filipoviću je bila uzgredna u mnoštvu različitih tema kojima se ovaj etnolog bavio.⁴⁵ Studija o visočkim Romima nudi niz zanimljivih i iz savremene perspektive dragocjenih podataka o ovoj romskoj skupini, pogotovo u smislu praćenja promjena u životu i kulturi Roma u Visokom i okolini, ali i šire na bosanskohercegovačkom prostoru.

Sporadično zanimanje za Rome nastaviće se u Bosni i Hercegovini i docnije, u prvim decenijama nakon Drugog svjetskog rata. Tako je pedesetih godina 20. stoljeća prilog o Romima objavio orijentalista Muhamed A. Mujić.⁴⁶ Studija pod naslovom

⁴² Milenko S. Filipović (1902-1969), etnolog i socio-geograf. Proučavao naselja, život i običaje stanovništva u Bosni, Makedoniji i Srbiji te zajedničke pojave u kulturi balkanskih naroda. Opća enciklopedija JLZ 1977, 705.

⁴³ Filipović 1932, 27-46.

⁴⁴ Ibidem, 34.

⁴⁵ Filipović je objavio još dva kraća priloga iz romske tematike. Za prvi, *Car David i Sveti Ilija u ciganskom predanju* (1933) nešto građe je zabilježio i u Srebrenici. Drugi, pod naslovom *Seoski Ciganin* (1950), odnosi se na Rome na Kosovu. Autor je i natuknice *Cigani* u Enciklopediji Jugoslavije 1956, 376-377.

⁴⁶ Muhamed A. Mujić (1920-1984). Bavio se “širokom tematikom iz oblasti orijentalistike, kako turskim istorijskim izvorima i arhivistikom, još više i duže arapskim jezikom i arapskom književnom tematikom, te donekle historijskom tematikom vezanom za osmanski period na južnoslavenskim prostorima”. Handžić 1985, 10.

Položaj Cigana u jugoslavenskim zemljama pod osmanskom vlašću nije jedini rad u kojem se Mujić bavio romskom problematikom. Naime, naredne godine objavljen je jedan kraći Mujićev prilog u Skoplju,⁴⁷ a drugi 1955. u zagrebačkim *Otkrićima*.⁴⁸ Osnovni izvor pri nastanku studije *Položaj Cigana u jugoslavenskim zemljama pod osmanskom vlašću* Mujiću su bili sidžili, pri čemu autor posebno ističe značaj sidžila sarajevskog suda. Studija je koncipirana iz nekoliko cjelina. U uvodnom dijelu autor se osvrće na porijeklo i seobe Roma iz Indije, navodeći pri tome najznačajnije radove zapadnih, ali i arapskih autora, koji su presudno uticali na spoznaju o indijskom porijeklu ovog naroda. Dalje slijedi kratak historijat naseljavanja Roma na Balkanskom poluostrvu u rasponu od hronika koje spominju Rome već 835. godine u Bizantskoj carevini pa do vijesti iz prvih decenija 14. stoljeća.⁴⁹ Kad je riječ o pitanju datirnja pojave Roma “u jugoslavenskim zemljama” Mujić izražava neslaganje sa autorima koji njihov dolazak na spomenute prostore vezuju za Osmanlije. Na osnovu historijskih izvora autor navodi da se prisustvo Roma na bivšim jugoslavenskim prostorima registriira i u stoljeću prije dolaska Osmanlija, odnosno u prvoj polovini 14. stoljeća.

S obzirom da najveći dio arhivske građe koju je koristio Mujić potiče iz Bosne i Hercegovine, može se reći da ovaj rad ustvari govori o položaju Roma na bosanskohercegovačkom prostoru za vrijeme osmanske uprave. Građa koju je koristio pokazuje da je u tom periodu većina Roma u BiH živjela nomadskim (čergaškim) načinom života, a da je tek manji broj bio stalno nastanjen. Uz zanimanja koja je već naveo Glück, Mujić saopćava da su Romi u osmanskom periodu bili još i svirači (mehteri), te ranari – džerehari, odnosno narodni liječnici. Uz kratak osvrt na

⁴⁷ Riječ je o radu *Položbata na Ciganite pod Osmanalite*. Nova Makedonija X, 2899 (1954), Zabaven prilog II, 11. Buzov 1985, 215.

⁴⁸ *Kako su se Cigani snalazili pod osmanskom vlašću*. Otkrića, II, 11 (1955), pp. 828-830. Buzov 1985, 215.

⁴⁹ Činjenica da se spominju na prostoru Bizanta već u prvoj polovini 9. stoljeća govori da su migracije ovog stanovništva započele još i prije prvog pisanog traga o tome koji datira iz 1100. godine. Masovne seobe Roma započele su na samom početku 11. stoljeća. Vezane su za Mahmuda Gaznija i njegove brojne napade na području sjeverne i sjevernoistočne Indije, gdje su živjeli i Romi. Uz pljačke velikih razmjera i okrutna ubistva, Gazni je odveo u ropstvo i veliki broj Roma. Đurić 2006, 46-51. Nakon spomenutog egzodusa, “Romi su putovali kroz azijske zemlje u manje-više kompaktnim kolonama. Nadomak Evrope podijelili su se u više grupa. Jedna je prešla preko Arhipelaga u južnu Grčku, druga je otišla u Afriku, a treća se uputila na sjever... od 1385. već su uveliko u Rumunjskoj i ostalim zemljama Balkanskog poluotoka. Godine 1515. dospjeli su u Švedsku, a zatim u Veliku Britaniju i ostale dijelove svijeta”. Opća enciklopedija JLZ 1981, 164. Kad je riječ o Velikoj Britaniji, postoje indicije da je nešto Roma na britanski poluotok dospjelo zajedno sa engleskim gusarima još u 10. stoljeću. Do masovnijeg naseljavanja došlo je tridesetih godina 14. stoljeća. Đurić 2006, 296. Za kraj 15. stoljeća vezuju se dolazak prvih Roma na američki kontinent. Naime, oni su činili dio posade Kristifora Kolumba 1492. godine. Najveći broj Roma u SAD i Kanadu stigao je u migracionom valu u 19. stoljeću. Đurić 2006, 302-305.

odnos Roma prema religiji, u čemu je uočljiva vjerska indiferentnost, Mujić na kraju donosi nekoliko statističkih podataka o Romima na južnoslavenskim prostorima za vrijeme osmanske uprave.

Mujićeva studija važna je, pored ostalog, jer se zasniva na primarnim historijskim izvorima. Upravo stoga ona omogućava potpuniju sliku položaja Roma u BiH u osmanskome periodu. Također, studija nudi niz podataka o životu Roma te odnosu zvanične vlasti, ali i domicilnog stanovništva prema Romima u periodu osmanske uprave, posebno u Bosni i Hercegovini.

Polu stoljeća nakon radova Teodora Filipeskua posvećenih Karavlasima u Bosni, o istoj etničkoj skupini i njihovom tradicionalnom zanimanju, izradi drvenog posuđa, studiju je objavio Nikola F. Pavković.⁵⁰ Etnološka ispitivanja Pavković je vršio u sjeveroistočnoj Bosni, području kojeg su Karavlasima najviše naseljavali. Po autoru, dvije su odlike ove etničke skupine koje potvrđuju njenu romsku pripadnost – antropološke osobine i zanimanje kojim se pretežno bave. Umijeće izrade drvenog posuđa, za koje autor pretpostavlja da su ga možda ponijeli iz svoje pradomovine Indije, među Karavlasima se prenosilo s generacije na generaciju. Iz specifičnosti njihovog zanimanja razvio se i specifičan način života koji je omogućio da se Karavlasima očuvaju kao etnička grupa, ali je uslovio i njihovu izoliranost.⁵¹ Pavković je donio detaljan opis svih faza rada na izradi drvenog posuđa, od odabira i pripreme sirovine pa do prodaje gotovih proizvoda te tragove nekih običaja i vjerovanja magijskog karaktera koji se vezuju uz sam proces izrade posuđa. Naročito je zanimljiv podatak o jasnoj podjeli poslova prema polovima – među Karavlasima se znalo koje predmete izrađuju muškarci, a koje žene. Žene su također bile skoro isključivo zadužene i za plasman gotovih proizvoda, koje su najčešće razmjenjivale za hranu.

Osamdesetih godina 20. stoljeća objavljena su dva rada koja su u cjelosti posvećena bosanskohercegovačkim Romima.

Muhamed Hadžijahić⁵² je o Romima najprije donio kratku bilješku u sklopu nešto šire tematike vezane za manjinske etničke skupine u BiH u 18. i 19. stoljeću,⁵³ a potom i opširan rad pod naslovom *Bosanski Romi 1941/1942*. Tematika rada vezana je za akcije koje su ugledni predstavnici bosanskohercegovačkih muslimana

⁵⁰ Nikola F. Pavković (1931), etnolog. Od 1959. do 1961. radio u Odjeljenju za etnologiju Zemaljskog muzeja BiH na mjestu kustosa za proučavanje društveno-pravnih odnosa na selu, s posebnim osvrtom na porodičnu zadrugu. Docnije profesor na Filozofskom fakultetu u Beogradu. Posebno se bavio pravnom etnologijom.

⁵¹ Pavković 1957, 106.

⁵² Muhamed Hadžijahić (1918-1986). Studirao je na Pravnom fakultetu u Zagrebu gdje je i doktorirao. Bio vanjski saradnik Instituta za društvena istraživanja Fakulteta političkih nauka u Sarajevu te sekretar Komisije za historiju BiH pri ANUBiH. Proučavao, između ostalog, pitanja vezana za Crkvu bosansku, alhamijado književnost te neke mistične redove u BiH. Traljić 1998, 98-109.

⁵³ Hadžijahić 1981, 203-220.

poduzimali u cilju zaštite Roma u toku 1941. i 1942. godine kako bi se spriječili nacistički planovi o njihovoj likvidaciji.⁵⁴ U tom cilju insistiralo se na tezi o asimiliranosti romske populacije u domicilno bosanskohercegovačko muslimansko stanovništvo, iako se znalo da tu tezu stvarnost demantira. Naime, segregacija, čak kad su u pitanju i tzv. Bijeli Cigani, kao najbliži muslimanskom stanovništvu BiH, bila je očigledna (odvojena i zasebna romska naselja, te skoro nepoznata praksa ženidbenih veza sa većinskim domicilnim muslimanskim stanovništvom).

U isto vrijeme kad i Hadžijahić, na položaj Roma u BiH, ali i u široj jugoslovenskoj zajednici, osvrnuo se Mladen Matić.⁵⁵ U radu se Matić posebno zalaže za priznavanje nacionalnog identita Roma. Bez obzira na nacionalnu afirmaciju Roma u SFRJ, oni su, tvrdi autor, i dalje “na periferiji života... i teško obespravljeni”.⁵⁶ Za takvo stanje kriva je podjednako i šira zajednica, ali i sami Romi, mišljenja je Matić. Stoga navodi niz prijedloga kako bi se u u konačnici poboljšalo opće stanje romske populacije.

Romima u BiH u razdoblju od kraja 19. do kraja 20. stoljeća bavilo se tek nekoliko autora. Njihov pristup romskoj problematici bio je iz različitog ugla (antropološkog, folklorističkog, etnološkog, historijskog, lingvističkog). Uz domaće, u navedenom periodu o bosanskohercegovačkim Romima pisala su i dva strana autora koji su za BiH bili vezani službom. Evidentno je da nema ni jednog rada iz pera romskog autora što posredno sugerira o marginalnom položaju romske populacije u BiH. Svaki od spomenutih autora doprinio je boljem poznavanju romske problematike u BiH. Međutim, njihovo bavljenje Romima bilo je uzgredno i fragmentarno. Jedini izuzetak je bio Rade Uhlik. Opredjeljujući se isključivo ka izučavanju romskog jezika i kulture, on je svojim djelovanjem u cjelosti obilježio period o kojem je riječ.

Rade Uhlik – prvi bosanskohercegovački romolog

Rade Uhlik živio je u tri historijska perioda Bosne i Hercegovine (austrougarском, Kraljevine Jugoslavije i periodu socijalističke Jugoslavije). Uhlikovo zanimanje za Rome započelo je između dva svjetska rata i nastavilo se intenzivno kroz skoro cio period nakon Drugog svjetskog rata.

U njegovom životnom putu reklo bi se da ima nešto od nomadstva koje se primarno vezuje za narod čijem proučavanju je posvetio skoro sedam decenija života i rada. Uhlik je rođen 1899. u Sarajevu. Za Mostar i Tuzlu vezano je njegovo osnovno obrazovanje. Nakon toga odlazi u Beč kako bi u tom gradu nastavio daljnje školovanje. Po završetku Prvog svjetskog rata, na Filozofskom fakultetu u Beogradu

⁵⁴ Hadžijahić 1984, 1313.

⁵⁵ Matić je autor i rada *Novija literatura o narodnosti Roma*. *Sveske*, 1985, 11-12, 317-322

⁵⁶ Matić 1984, 1352.

završava studij germanistike i dolazi u Prijedor. Tu započinje karijeru gimnazijskog profesora koja je trajala sedam godina. Period Drugog svjetskog rata provodi u Zemunu i Nišu. Po okončanju rata, vraća se u Bosnu i Hercegovinu i već 1946. godine zapošljava se u Zemaljski muzej BiH kao kustos.⁵⁷ Godine 1948. njegovo radno mjesto je precizno definirano: *stručnjak za jezik i folklor Cigana, kustos*,⁵⁸ ili, kako se to navodi u Spomenici stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja, *ciganolog*.⁵⁹ U zvanje naučnog saradnika biran je 1957. godine.⁶⁰ Od 1948. godine u okviru Etnografskog odjeljenja postojao je Odsjek za proučavanje jezika i kulture Cigana,⁶¹ što je sigurno posljedica upravo Uhlikovog dolaska u ovu instituciju. U Analima Zemaljskog muzeja za period 1936.- 1962. spominje se 1957. godine Ciganološko odjeljenje.⁶² Iz konteksta je jasno da Odjeljenje čini samo Rade Uhlak, “stručnjak za izučavanje ciganskog jezika”, u čijem radu se “osjeća određen sistem i pravac rada, a tome odgovaraju i postignuti rezultati”.⁶³ Tada je Komisija Savjeta za kulturu NR BiH, koja je ocjenjivala ukupan rad Zemaljskog muzeja, predložila da se izučavanje romskog jezika izdvoji iz Muzeja i uključi u Orijentalni institut,⁶⁴ što se ipak nije dogodilo.

Period u kojem Uhlak započinje svoj rad u Zemaljskom muzeju BiH obilježen je obimnim terensko-istraživačkim radom. Za razliku od drugih stručnjaka, koji su u toku terenskih istraživanja radili po principu da svi istražuju sve etnološke pojave, Uhlikov rad na terenu bio je usmjeren isključivo na prikupljanje građe vezane za jezik i kulturu Roma.⁶⁵

Uhlikov terenski rad započeo je već 1947. godine. Nastavio se i naredne, kada Uhlak, zajedno sa etnologinjom Zorislavom Marković, koja je svoju pažnju docnije usmjerila na proučavanje narodnih nošnji,⁶⁶ odlazi u Rudo kako bi proučavao život i običaje Roma čerगाša. Tom prilikom Uhlak i Marković su od romske skupine u Rudom otkupili kalajdzijski alat za Etnografsko odjeljenje Zemaljskog muzeja.⁶⁷ U gurbetskim naseljima u tuzlanskom i bijeljinskom kraju Uhlak je 1950. proučavao

⁵⁷ Anali 1963, 36.

⁵⁸ Ibidem, 38.

⁵⁹ Termini *ciganologija* i *ciganolog* odgovaraju današnjim terminima *romologija* i *romolog*. Do promjene je došlo nakon što je odlukom Prvog svjetskog kongresa Roma, koji je održan 1971. godine u Londonu, dotašnje ime ovog naroda Cigani zamijenjeno imenom Romi.

⁶⁰ Anali 1963, 36.

⁶¹ Buturović/Kajmaković 1988, 157.

⁶² Anali 1963, 101.

⁶³ Ibidem, 101.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Buturović/Kajmaković 1988, 156-157.

⁶⁶ Buturović/Kajmaković 1988, 157.

⁶⁷ Anali 1963, 63.

jezik i narodne umotvorine.⁶⁸ Rad na proučavanju jezika i sakupljanju folklorne građe Roma čerगाša nastavio je i tokom 1951. godine, a 1952. terenski rad u cilju izučavanja romskog jezičkog folklor obavio je u okolini Pazarića kod Sarajeva.⁶⁹ Podatke o životu, običajima i jeziku Gurbeta prikupljao je i u Zavidovićima.⁷⁰

U Drugom perspektivnom planu rada (1957-1963) Zemaljskog muzeja BiH navodi se da će se “na sektoru proučavanja ciganskog jezika i folklor, preko plana za 1959. godinu, poduzeti rad na potpunoj obradi gopskog ciganskog idioma (izolovanog arhaiskog dijalekta ličkih Šijaka), tj. fonetika, morfologija, sintaksa, štiva i rječnika. Uz to paralelno, svestrano će se obraditi njihov kovački ‘slang’, koji je baza šatrovačkih govora u zapadnoj polovini Jugoslavije. Do kraja 1963. godine predviđa se, osim terenskog rada, izrada studije o tragovima paleobalkanskog jezičkog supstrata u ciganskom jeziku, zatim radovi o karakternim psihičkim osobinama Cigana, o ostacima kastinskog sistema kod Cigana, te veći broj lingvističkih radnji sa područja proučavanja ciganskog jezika”.⁷¹ U skladu sa prvim dijelom perspektivnog plana, Uhlik je 1960. godine obavljao terensko ispitivanje gopskog romskog dijalekta u oblasti Sunje i Petrinje.⁷² Do realizacije ostalih, vrlo važnih aktivnosti zacrtanih perspektivnim planom za period 1957.-1963. nije došlo. Razlog možda treba tražiti kako u činjenici da je 1961. godine Uhlik otišao u mirovinu tako i u saznanju da u proučavanju Roma u BiH Uhlik nije imao ni saradnike ni nasljednike.

Uhlik je u toku svog dugogodišnjeg rada sakupio bogat rukopisni fond folklorističke i etnografske građe romskog naroda. Ta građa poslužit će mu za izučavanje fonetike, morfologije, sintakse, leksike i onomastike romskog jezika.⁷³ Uhlikov rad bio je vezan za Etnološko odjeljenje Zemaljskog muzeja BiH. Međutim, on je “samo djelimično bio usmjeren na proučavanje života i običaja, te narodnog stvaralaštva Roma, a pretežno na proučavanje njihovog jezika i, uglavnom, sa čisto lingvističkog aspekta. Treba istaći njegove velike zbirke narodnih pjesama (1.400) i priča (oko 1.000) na romskom jeziku, koje su pohranjene u biblioteci Zemaljskog muzeja”.⁷⁴

Rade Uhlik je bio član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine te član Gypsy Lore Society. Umro je u rodnom Sarajevu 1991. godine.

⁶⁸ Ibidem, 72.

⁶⁹ Ibidem, 74.

⁷⁰ Ibidem, 77.

⁷¹ Ibidem, 93

⁷² Ibidem, 110.

⁷³ Benac 1991, 224.

⁷⁴ Buturović/Kajmaković 1988, 176.

Među najznačajnije Uhlikove doprinose na polju romologije⁷⁵ svakako spadaju *Bosnian Romani Vocabulary (Rječnik bosansko-ciganskog narječja, 1945)*, potom dvije godine docnije (1947) *Srpskohrvatsko-ciganski rječnik (Romane Alava)*, te *Rječnik srpskohrvatsko-romsko-engleski (1983)*. Upravo su ovim rječnicima stvoreni preduvjeti za razvoj i standardizaciju romskog jezika.⁷⁶ Pored navedenih kapitalnih djela, Uhlik je objavio i niz drugih radova iz domena romskog jezika.⁷⁷ Tu su i prilozi koji se mogu označiti etnografskim i folklorističkim.⁷⁸

⁷⁵ U nauci se romologija različito definirala. Za Dragoljuba B. Đorđevića romologija je interdisciplinarna i sintetizirajuća nauka. Đorđević 2009, 533. Prema Danijelu Vojaku, "romologija nije utemeljena kao znanost, već se njome bave mnoge znanosti, poput lingvistike, etnologije, sociologije, antropologije i historiografije". S obzirom na njenu specifičnost, romologiju treba promatrati "kao ukupnost proučavanja povijesti, kulture, jezika i običaja Roma". Vojak 2010, 215-216. Alojz Benac, pak, romologiju shvata kao posebnu naučnu, odnosno humanističku disciplinu, čiji je istinski začetnik na prostoru bivše Jugoslavije prema sudu A. Benca upravo bio Rade Uhlik. Benac 1991, 244.

⁷⁶ Memija 1989, 334.

⁷⁷ *Uvod u gramatiku ciganskog jezika*. Hrvatska enciklopedija, Zagreb 1940; *Prepozitivni i postpozitivni član u gurbetskom*. Prilozi za orijentalnu filologiju, Sarajevo 1951, 4-51; *Ciganizmi u šatrovačkom argou*. Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1954, 5-31; *O kauzativu u novoindijskim jezicima Zeban i Urdu i Romani*. Prilozi za orijentalnu filologiju, Sarajevo 1955, 229-320; *Iz ciganske onomastike I sveska*. Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1955, 51-57; *Iz ciganske onomastike II sveska*. Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo, 1956, 193-209; *O denominacijama u ciganskom*. Glasnik Zemaljskog muzeja, Sarajevo 1957, 133-153; *Dva kritička lingvistička prikaza radova nekoliko stranih ciganologa*. Prilozi za orijentalnu filologiju, Sarajevo 1957; *Prilozi za proučavanje oblika negacije u jeziku romani*. Građa, knjiga X, Naučno društvo BiH, Sarajevo, 1961, 179-218; *Glagolski prilog sadašnji u ciganskom*. Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. 7. Sarajevo 1972, 129-160; *Govori jugoslovenskih cigana u okviru balkanskog jezičkog saveza*. Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. VIII, Sarajevo 1973, 53-108; *Deminutiv u romskom jeziku*. Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH, knj. IX, Sarajevo 1973, 217-286; *Imperativ u romskom jeziku*. Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH; *Kompozitne verbalne lokucije u romskom*. Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja XV/13, Sarajevo 1978; *Zapažanja o romskim glasovima*. Godišnjak Centra za balkanološkog ispitivanja XIX/17, Sarajevo 1981, 231-274; *Brojevi u romskom jeziku I*. Godišnjak XX/18. Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 1982; *Brojevi u romskom jeziku II*. Godišnjak XXI/19. Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, 1983; *Pomoćni glagoli u romskom: sev, avav i kamam*. Posebne publikacije Akademije nauka i umjetnosti BiH, Sarajevo, 1984, *Gramatička kategorija predloga u romskom*. Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja ANUBiH, Sarajevo, 1985. Navedeno prema: Acković 2012, 27-28.

⁷⁸ *Romane gilja (Romske pjesme)*, Prijedor, 1937; *Ciganske priče i legende u duhu i rubu narodnih diralica*. Bilten Instituta za proučavanje folkloru u Sarajevu, 1951, 113-131; *Neka vjerovanja Cigana čeragaša*. (U koautorstvu sa Ljiljanom Beljkašić). Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, 1958, 193-212; *Hamime romanimte (Dasikane)*. Različita folklorna građa o Ciganima. Sarajevo, 1963; *16 ciganskih pripovijedaka sa leksikološkim i morfološkim analizama u brojevima Journala of the Gypsy Lore Society, 1937.- 1956.*; *Ciganska poezija*, Ljubljana 1978.; *Ciganska poezija*, Beograd, 1981. Navedeno prema: Benac 1991, 245-246. Kad je riječ o Uhlikovim priložima u Journalu of the Gypsy Lore Society, tu se Uhlik spominje kao sakupljač, prevodilac i pisac napomena za 15 nastavaka Serbo - Bosnian Gypsy Folk-Tales, dok se E.O. Winstedt navodi kao uvodničar i prevodilac na engleski. Uhlik se 1958. ponovo pojavljuje u ovom časopisu sa prilogom, ali sad pod naslovom

Rade Uhlik je bilježio pjesme, usmene priče, vjerovanja te običaje Roma. Nažalost, veliki dio građe ostao je neobjavljen. Pored Zemaljskog muzeja BiH, ta građa se nalazi i u Centru za balkanološka ispitivanja ANUBiH, te na Katedri za indologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu.⁷⁹

Rade Uhlik bio je filolog koji je poznavao više savremenih, ali i starih jezika. Upravo zanimanje za sanskrit, koje je iskazao vrlo rano, najvjerovatnije ga je i odvelo u pravcu romologije. Najveći dio njegove bogate bibliografije odnosi se na izučavanje romskog jezika. O Uhlikovom doprinosu na polju romologije⁸⁰ te etnografskom radu⁸¹ već je pisano. U ovom prilogu pažnja je usmjerena na slijedeće Uhlikove radove: *Ciganske priče i legende u duhu i ruhu narodnih diralica* (1951); *Ciganizmi u šatrovačkom argou i u sličnim govorima* (1954); *Iz ciganske onomastike. Plemenska imena i narječja Cigana*, prva sveska (1955) kao i druga sveska *Iz ciganske onomastike. Imena plemena i narječja* (1956); *O denominaciji kod Cigana* (1957) te *Neka vjerovanja Cigana čergara* (1958), koji je Uhlik objavio u koautorstvu sa Ljiljanom Beljkašić.⁸² Odnosno, riječ je o onim radovima u kojima je prepoznatljiva jedna od odlika romske kulture uopće – dihotomija “mi/oni”.⁸³

O pitanju odnosa Roma prema neromima, i obrnuto, neroma prema Romima, odnosno o Romima kao *drugosti* već su pisali pojedini autori.⁸⁴ Navedeni Uhlikovi radovi ilustrativno pokazuju kako su pitanja spomenutih odnosa, ali i pitanje odnosa unutar same romske zajednice, složena i vrlo iznijansirana.

“Jugoslavian Gypsy Folk-Tales”. Ovdje je kao urednik, prevodilac i pisac napomena naveden B. Gilliat-Smith, dok je Uhlik spomenut samo kao sakupljač, odnosno navedeno je da je on zabilježio romske narodne priče. Stoga se čini da je on najčešće samo slao materijal u Journal, dok su Winstedt i Gilliat-Smith docnije taj materijal prevodili. Gilliat-Smith je napisao prikaz (recenziju) za Uhlikov Srpskohrvatsko – ciganski rječnik.

⁷⁹ Benac 1991, 224.

⁸⁰ Memija 1989, 331-336.

⁸¹ Acković 1989, 337-346.

⁸² Ljiljana Beljkašić, docnije Ljiljana Beljkašić-Hadžidedić (1928 - 2015). Bosanskohercegovačka etnologinja, muzejska savjetnica. Skoro cio radni vijek provela u Zemaljskom muzeju BiH, u Odjeljenju za etnologiju. Bavila se različitim segmentima tradicijske kulture, posebno tradicijskim nošnjama u BiH. Objavila niz radova i zasebnih studija iz spomenute tematike. Između ostalih: *Gradska muslimanska tradicijska nošnja u Sarajevu: priručnik za rekonstrukciju narodne nošnje* (1987.); *Hrvatska nošnja u okolini Tešnja* (1988.), *Bošnjačka nošnja na Bjelašnici* (1999.); *Srpska nošnja u Sarajevskom polju: etnografska studija* (2001); *Album čarapa sa Bjelašnice: uzorci narodne dekorativne umjetnosti* (2002).

⁸³ Zarić 2015, 145

⁸⁴ Vidi npr. Zarić 2015, 145 i Kasumović 2017, 19-50.

Čitajući Uhlika - ili Romi o sebi i o drugima

Počev od 11. stoljeća pa sve do savremenosti traju migracije Roma. Rasuti diljem svijeta, oni su zapravo svugdje “manjina”, nužno upućena na kontakte sa domicilnim stanovništvom. Iz tog susreta dviju kultura – dominantne kulture većinskog stanovništva i u odnosu na nju marginalne romske kulture, razvio se i poseban odnos Roma i neroma koji se reflektira na političkom, ekonomskom, socijalnom, obrazovnom i svakom drugom planu. Kroz historiju je bilo više primjera da su Romi u ranoj fazi migriranja u Evropu bili prihvaćeni sa dobrodošlicom.⁸⁵ Međutim, Romi su ipak najčešće doživljavani kao “drugi” i “drugačiji”.⁸⁶ Takav odnos nužno je vodio do različitih oblika otklona prema Romima, a čiji primjeri se evidentiraju i u savremenosti.⁸⁷ Upravo iz susreta neroma sa Romima, i obrnuto, Roma sa neromima, proistekla je i jedna značajna odlika romske kulture koja se temelji upravo na pitanju odnosa ove dvije skupine. O tom odnosu niz primjera nudi i Rade Uhlak u nekim svojim radovima. Naročito su zanimljivi oni radovi ovog bosanskohercegovačkog romologa u kojima je dominantna slika Roma “iznutra”. Među takve svakako spada prva i druga sveska rada pod naslovom *Iz ciganske onomastike*. U prvoj, koja je objavljena 1955., kao i u drugoj, koja je uslijedila godinu docnije, autor se pozabavio plemenskim imenima i narječjima Roma.

Upravo različita imena, kojima jedna romska skupina naziva drugu, izvanredno ilustriraju i unutarromsko razlikovanje bilo na ravni jezika, stepena akulturacije, zanimanja, socijalnog statusa. S obzirom na njihovu skoro tradicionalnu isključenost iz dominantno neromskog okruženja, te brojne etnikone poznaje i koristi samo uskoromska zajednica. Drugim riječima, i unutar šire romske zajednice postojao je i prepoznavao se “drugi” i “drugačiji”. Ilustrativan primjer je odnos bosanskohercegovačkih povarošenih Gurbeta⁸⁸ prema Romima u ruralnim planinskim predjelima koje oni nazivaju *dilé Rromá – ludi Romi*, “smatrajući ih nekulturnim, neotesanim i nepismenim”,⁸⁹ što se može promatrati, između ostalog, i u kontekstu antagonizma

⁸⁵ Đurić 2006, 188, 216, 228-229.

⁸⁶ O “drugom” i “drugačijem” u antropološkom kontekstu vidi npr. Bošković 2010, 29-42.

⁸⁷ Ilustrativan primjer je onaj iz Češke, gdje je gradonačelnik Usti nad Labem gradnjom zida nastojao da odvoji romsko naselje od neromskog. Đurić 2006, 212.

⁸⁸ Gurbeti su ogranak Vlaških Roma. U Bosni i Hercegovini, jugozapadnoj Srbiji i Crnoj Gori spadaju u skupinu Zapadnih Gurbeta i isključivo su islamske vjeroispovijesti. Uhlak 1955, 53. S obzirom da su dugo živjeli nomadskim načinom života te stoga bili manje izloženi procesu akulturacije, Gurbeti su sačuvali svoj maternji romski jezik. U vrijeme Uhlakovih istraživanja, 50-tih godina 20. stoljeća, tek nekoliko stotina pripadnika ove skupine u BiH su bili nomadi. Gurbeti spadaju u skupinu tzv. Mrkih Cigana. Uhlak preferira termin “Mrki” smatrajući ga ispravnijim od termina “Crni Cigani” jer su ovi potonji “samo toliko crni koliko su ‘Bijeli Cigani’ bijeli”. Upravo termini “Mrki” i “Bijeli” “treba da označavaju Cigane tamnije i svjetlije boje kože” jer se “ipak može reći da su ‘Mrki Cigani’ u BiH tamnije puti od bijelih, mada i tu ima dosta izuzetaka” Uhlak 1954, 8.

⁸⁹ Uhlak 1955, 62.

između gradskog i seoskog stanovništva. Ništa bolji tretman u predstavi Gurbeta nisu imali ni stolački čergaši koji također spadaju u skupinu Gurbeta. Oni oznaku “stolački” duguju činjenici da su u Stocu najčešće zimovali, pa i po više godina zaredom. Gurbeti su stolačke čergaše obično nazivali *Rundujra* (*Rundáša*). Ime im je, kako pretpostavlja Uhlik, poteklo od pridjeva *rundav* (*runjav*, *rutav*). Smatraju ih “najzapuštenijim bosanskim čergašima, a pošto su upadljivo crne puti, često su izloženi podsmjehu od strane ostalih Cigana”.⁹⁰ Slično je i kad je riječ o Kalderašima, vlaško-romskoj skupini za koju se tvrdi da je najrasprostranjenija na svijetu. Na našim prostorima oni su bili čergaši. Domicilno stanovništvo ih je nazivalo kotlarima, kotlovarima ili kotlokrpama. Prema ovoj romskoj skupini jak otklon ispoljavali su naseljeni Romi stoga što Kalderaši navodno konzumiraju meso uginulih životinja. Nazivali su ih pogrdno *Kotlovaré*, odnosno *iscijepani* i *dronjavi*.⁹¹

Različita etička načela također su bila osnova za razvijanje animoziteta jedne romske skupine naspram druge. Takav je slučaj sa odnosom Gurbeta prema Lovarima, romskom skupinom raširenom diljem Evrope. Smatra se da su Lovari vrlo skloni ka kriminogenim radnjama, uključujući i one najteže kao što su ubistva. Zato ih Gurbeti “strahovito mrze” jer “predstavljaju grdnu sramotu za sav napaćeni ciganski rod”.⁹²

Arlije ili Bijeli Cigani⁹³ u BiH predstavljaju najstarije naseljene Rome. Oni su najvećim dijelom već odavno sedentarni, nastanjeni u većim ili manjim gradskim sredinama, obično uz saobraćajnice. Najčešće su kovači, mesari, nosači i čistači cipela. Romski jezik odavno ne govore. Sve je to uticalo da se između Arlija i drugih

⁹⁰ Ibidem, 67.

⁹¹ Ibidem, 57.

⁹² Ibidem, 61. Uhlik navodi primjer srbijanskih Roma, koje ne vrijeđa ime Ciganin jer u predstavi i inorodaca i samih Roma ono ima pozitivne konotacije – postalo je sinonim za zanimanja kojima se Romi bave (svirači, kovači, trgovci stokom i starim stvarima). Međutim, vrijeđa ih ime Gurbeti jer ovo ime oni izjednačavaju sa pojmom skitnica. Uhlik 1957, 134.

⁹³ Romi se na evropskom kontinentu obično dijele u dvije velike grupe - Vlaške i Turske. U Turske Rome se ubrajaju brojne i među sobom različite romske grupe. Stoga je engleski romolog Bernard Gilliat-Smith umjesto Turski Romi predložio termin Nevlaški (Non-Vlach group). U Nevlaške Rome ubrajaju se sve one skupine koje ne pripadaju “srazmjerno velikoj, ali homogenoj grupi Vlaških Cigana” kao što su turski, njemački, mađarski i dr. Romi. Najveći dio Roma na našim prostorim čine Turski Romi. Među njima je najbrojnija skupina koja se naziva Arlije ili Bijeli Cigani. Nakon višestoljetnog “krstarenja kroz prednju Aziju došli su na Balkansko poluostrvo i tu se u izvjesnoj mjeri izmiješali sa domaćim stanovništvom svjetlije boje kože. Na taj način oni su stekli malo svjetliji ten. Otuda im onda i nadimak Bijeli Cigani (Parné Romá)”. Uhlik 1956, 195. Arlije su odavno napustili nomadski način života, nastanjujući se u zasebnim četvrtima (mahalama) u bosansko-hercegovačkim naseljima gradskog i seoskog tipa. Bosanskohercegovačke Arlije ne govore romski jezik. Uhlik 1956, 195-198. Uhlik naročito ističe da se ne smiju izjednačavati Bijeli Cigani ili Arlije u BiH sa onima koji žive u Srbiji i Makedoniji. Za razliku od bosanskohercegovačkih, Arlije u Srbiji i Makedoniji manje su “izmiješani sa ostalim stanovništvom, pa su lijepo održali svoj maternji jezik” a imaju i “tamniju kožu od naših Arlija”. Uhlik 1954, 8.

romskih skupina, prvenstveno Gurbeta, razvije duboki antagonizam. Oglada se to u nizu imena i nadimaka kojima Gurbeti nazivaju Arlije (npr. *Sirr* ili pleonastično *Parni sirr – bijeli luk*; *Gomi* ili *Gomež* – u značenju *inorodac*, ali i *konj*; *Parnavó* ili *Pharnavó – pobratim*, sa osjetno ironičnim prizvukom).

Ilustrativan primjer “do koje se mjere mrki Cigani odriču svojih bijelih sunarodnjaka, vidi se po tome što za njih imaju zanimljivu oznaku T h e m. Ova ciganska riječ, ustvari, znači *stranac, tuđinac, neznanac* i uopšte *čovjek iz bijelog svijeta*. Time mrki Cigani stavljaju na znanje bijelima da su oni za njih stranci, tj. da ih ne priznju Ciganima”.⁹⁴ O opsegu netrpeljivosti između ove dvije romske skupine upečatljivo svjedoči činjenica da su brakovi između Bijelih Cigana i Gurbeta smatrani “mješovitim” te da su kao takvi bili rijetki. Odnosno, Gurbeti i Bijeli Cigani uzajamno su se u potpunosti doživljavali kao daleki “drugi”.

Na osnovu bogatog spektra nadimaka koje je zabilježio među Romima, Uhlik je s pravom uočio da diferencijacija “mi/oni”, koja najčešće ima negativne i ironične konotacije, nije prisutna samo unutar romske zajednice, već da je ona jednako vidljiva i u odnosu Roma prema neromima, te posebno obratno, u odnosu neroma prema Romima. Kad je riječ o nadimcima za nerome, Uhlik ističe da “čergaši raspolažu sa većim brojem imena kojima označavaju inoroce. Ta imena odišu svuda duhom diskretne netrpeljivosti i kastinske isključivosti”.⁹⁵ Tako Romi za “sav ostali heterogrni svijet”, bez obzira na etničku ili konfesionalnu pripadnost, koriste ime *Mahrimé*. To je najpogrdnije ime za inoroce jer ima “značenja *opoganjen, nečist, zaražen, zapušten, zatrovan, gadan*, a kao imenica *Mahrimé* znači *poganin, inorodac, stranac, nevjernik*”. Kako tumači Uhlik, ovaj termin ima čisto kastinsko značenje.⁹⁶

Upravo kao posljednje ostatke kastinskog gledanja na ljude i svijet Uhlik prepoznaje u imenima *Xoraxáj, Gadžo* i *Das*. Prvim imenom Romi su označavali samo etničke Turke. Ime *Gadžo* u BiH je korišteno kao oznaka za Bošnjake, u Srbiji za Srbe, a u Hrvatskoj za Hrvate, odnosno za većinsko domicilno stanovništvo. To se može zaključiti iz činjenice da u drugim dijelovima Evrope istim ovim imenom Romi nazivaju autohtono stanovništvo. *Das* je ime koje nije poznato svim romskim skupinama. Ovo ime imalo je različita značenja u zavisnosti od okolnosti.⁹⁷

Romi su kroz odabrana imena ukazivali, između ostalog, i na osobine koje su po njima bile obilježja pripadnika pojedinih profesija. Takva imena naročito su

⁹⁴ Uhlik 1956, 197.

⁹⁵ Uhlik 1955, 60.

⁹⁶ Uhlik 1957, 141.

⁹⁷ Tako su npr. u BiH za vrijeme osmanske uprave ovim imenom Romi označavali sve nemuslimane, potom raju – najsiromašniji dio stanovništva. Docnije je njime označavan onaj dio stanovništva koji u etničkom pogledu nije bio dominantan na određenoj teritoriji (npr. Srbi u Hrvatskoj), odnosno nije imao “vlast u svojim rukama”. Uhlik 1957, 137.

nadijevali onima od kojih su zazirali, kao što su npr. sudije i pisari. Nazivali su ih *Čhibaló* – *onaj sa velikim ustima*, odnosno *onaj što mnogo govori*.⁹⁸

Izvori različite provenijencije pokazuju da se Romima kroz historiju pristupalo sa često neskrivenim otklonom.⁹⁹ Međutim, taj otklon je dolazio i sa druge strane, od Roma, a odnosio se na onoga “koji ne pripada njihovoj rasi”.¹⁰⁰ S obzirom na njihovu marginalnu poziciju u dominantno neromskim društvima, taj otklon Romi su mogli iskazati na jedini mogući način – kroz imena koja su imala različitu, pa i pogrdnu konotaciju, što je, prema Uhliku, bila svojevrsna osveta Roma zbog usuda koji ih prati dulje od jednog milenija, koliko traje njihovo lutanje i raspršenost diljem svijeta.¹⁰¹

Uhlikovi radovi sadrže i niz podataka o odnosu inorodaca (neroma) prema Romima. Brojni su nadimci koji su dodjeljivani Romima na našim prostorima. Oni ilustrativno pokazuju kako je domaće stanovništvo doživljavalo pripadnike ovog manjinskog naroda. Različiti su bili poticaji za nastanak nadimaka za Rome. Tako su zbog njihove izrazite crne kompleksije nazivani *mrkaljima* (ljudima mrke puti) ili *zifovima* u značenju vrlo crni, ili vrlo tamni (od arap. zift – crna smola), *golićima* (zbog njihove više nego skromne odjeće, ali i općeg siromaštva). Iz poslovično vjerske indiferentnosti Romi su nazivani *sitna vjera*. S obzirom da su u odnosu na autohtono stanovništvo uvijek bili malobrojni, u nekim krajevima zvali su ih *sitna so*. Iz potrebe da se što više približe autohtonom stanovništvu Romi su često nastojali da stupe u poseban vid vještačkog srodstva – kumstvo. Stoga su ih, sa blagom dozom humora, nazivali *kumovima*. U Travniku su, kako svjedoči Uhlik, Rome nazivali *familijom*, što je najvjerojatnije također povezano sa njihovom željom da se približe domicilnom stanovništvu.¹⁰²

Kad je riječ o pitanju odnosa neroma prema Romima, posebno ilustrativne primjere sadrži Uhlikov prilog *Ciganske priče i legende u duhu i ruhu narodnih diralica*. Taj aspekt naročito je potcrtan činjenicom da je Uhlik neke sadržaje iz ovog priloga zapisao od Alije Vilića, sitnog zanatlije iz Brčkog. Svi sižei koje je kazivao Vilić počivaju primarno na ironiji. Konteksti u kojima se kazuje o glavnim junacima romske tradicije – caru Pengi i njegovom prvom vojvodi Hurti - odslikavaju upravo odnos neroma prema Romima i njihovoj tradiciji. U Vilićevim kazivanjima romski junaci su zapravo antijunaci, izvrgnuti humoru i najčešće podsmijehu. Kroz njihovo portretiranje Vilić predstavlja Rome na način koji se u potpunosti uklapa u stereotipne predstave koje najčešće gaji autohtono stanovništvo prema Romima.

⁹⁸ Ibidem, 143.

⁹⁹ O tome vidi Matasović 1928 i Đurić 2006.

¹⁰⁰ Uhlik 1957, 141.

¹⁰¹ Ibidem.

¹⁰² Uhlik 1955, 68.

Uhlik je u više navrata istakao da Alija Vilić nije Rom. Upravo stoga, iz perspektive inoroca, “nije mogao da odoli a da ne začini svoje prikaze i elementima iz narodnih pjesama koje su mu, kako vidimo, vrlo bliske. Tako je ova građa o ciganskoj prošlosti, djelimično iznesena u stihovima, ispala malo pomiješana sa elementima koji su tuđi i strani Ciganima. Time je ona dosta izgubila od svoje originalnosti”.¹⁰³

Neki Uhlikovi romski kazivači ovakve sadržaje, u kojima su Romi, njihov način života i tradicija izvrgnuti podsmjehu, doživljavali su kao uvredu i “podvalu od strane zajedljivih Gadžina”.¹⁰⁴

U Uhlikovom radu o ciganizmima u šatrovačkom argou i u sličnim govorima također se odslikava odnos neroma prema Romima. Svjedoči to i sam autor, ističući da “šatrovci, s obzirom da znaju da Gurbeti u svemu pretjeruju, što je šaljiva strana gurbetskog govora, vole da na gurbetske riječi naljepljuju nastavke našeg augmentativa s očiglednom namjerom da se Gurbetima narugaju”.¹⁰⁵ Primjera je više (*Romina, Romić* – Rom, sa podsmješljivom konotacijom, *čorisati, čorlanisati* – krasti; *čornuti* – ukrasti, *džalnuti* znači pobjeći, ali u prenesenom smislu ima značenje ukrasti, *marisati* – tući; *marisana* - tuča; *pendupeh* - u travničkom lokalizmu znači zatvor).

Sa etnološkog aspekta vrlo je značajan prilog *Neka vjerovanja Cigana čergaša* koji je Rade Uhlik objavio u koautorstvu sa Ljiljanom Beljkašić. Autori su građu o vjerovanjima čergša prikupili u svim krajevima Bosne i Hercegovine. Najbrojnija su kazivanja koja su zapisali od Roma čergaša iz Čajniča. Potom slijede zapisi iz Rogatice, Vlasenice, Goražda, Sarajeva i njegove okoline, Visokog, Bugojna, Kozarca, Livna, Zavidovića, itd. Ovako brojni lokaliteti sa kojih potiču zapisi potvrda su prostorne rasprostranjenosti ove romske skupine na području BiH. To je značajno utoliko što se na osnovu geografske rasprostranjenosti može govoriti o prisutnosti istih ili sličnih vjerovanja, što onda dalje implicira elemente koji su zajednički bosanskohercegovačkoj romskoj populaciji u cjelini.

Uhlikov rad na polju etnografije i folkloristike bio je uzgredan i direktno je proisticao iz njegovih lingvističkih istraživanja vezanih za različite romske dijalekte.¹⁰⁶ Ali ta činjenica nikako ne umanjuje vrijednost i značaj takvog rada. Naprotiv, ona pokazuje da je Uhlik, kroz opredjeljenje da se primarno bavi romskim jezikom, znao da jezik “baštini kolektivnu memoriju i pouzdano inventariše, ali i rekonstruiše vekovnu materijalnu i duhovnu kulturu najveće evropske manjine”.¹⁰⁷

¹⁰³ Uhlik 1951, 126.

¹⁰⁴ Ibidem, 117.

¹⁰⁵ Uhlik 1954, 9.

¹⁰⁶ Acković 1989, 338.

¹⁰⁷ Todorović 2014, 68.

Zaključak

Romi su u Bosni i Hercegovini od kraja 19. stoljeća pa do kraja 20. stoljeća bili predmet zanimanja nekolicine autora. Prvi rad, antropološkog karaktera, objavio je Leopold Glück koji je u BiH došao kao austrougarski službenik. I u vremenu koje slijedi sporadično su se pojavljivali radovi vezani za Rome. O Romima u austrougarskom periodu, pored Glücka, pisali su Rumun Teodor Filipesku, zatim bosanskohercegovački autori, folklorista Ivan Zovko i književnik Edhem Mula-bdić. U periodu između dva rata prilog o visočkim Romima objavio je etnolog Milenko S. Filipović. Upravo tada je Rade Uhlik objavio zbirku romskih pjesama (1937), što se može označiti početkom njegovog višedecenijskog kontinuiranog bavljenja romskom problematikom. U periodu nakon Drugog svjetskog rata također je objavljeno nekoliko studija posvećenih Romima u BiH. Pedesetih godina o položaju Roma u BiH, donekle i na drugim južnoslavenskim prostorima u vrijeme osmanske uprave, pisao je Muhamed A. Mujić, dok je etnolog Nikola F. Pavković u istom periodu objavio studiju o Karavlasima i njihovim tradicionalnim zanimanjima. Muhamed Hadžijahić se u prilogu iz 1983. godine osvrnuo na bosanske Rome 1941/1942. godine i nastojanja domicilnog muslimanskog stanovništva da zaštiti romsku populaciju od nacističkih progona. Iste godine Mladen Matić se pozabavio položajem Roma u BiH, podupirući nastojanja ka njihovoj emancipaciji i uključivanju u društvene tokove bivše SFRJ. Međutim, sve do pojave Rade Uhlika bavljenje Romima na prostoru Bosne i Hercegovine bilo je sporadično i uzgredno.

Više je razloga za vraćenje Radi Uhliku i njegovom radu. Uhlik je i danas, skoro tri decenije nakon smrti, ostao jedini bosanskohercegovački romolog koji je svoja istraživanja u potpunosti posvetio jeziku, životu, kulturi i tradiciji Roma iz čega je proisteklo niz radova. Čini se da su danas, u 21. stoljeću, Uhlikovi radovi naročito dobili na značaju. Uporedo sa velikim globalnim promjenama, nužno se mijenja i život bosanskohercegovačkih Roma. Upravo zahvaljujući pionirskom djelovanju Rade Uhlika moguće je pratiti promjene u životu i kulturi Roma na našim prostorima u rasponu od pedesetih godina 20. stoljeća pa sve do savremenosti. Stoga su Uhlikovi radovi nezaobilazni u svakom budućem promatranju bosanskohercegovačkih Roma, bez obzira da li je riječ o lingvističkim, sociološkim, demografskim, etnološkim ili istraživanjima nekog drugog karaktera.

Rade Uhlik je po vokaciji bio lingvista. Međutim, njegovo opredjeljenje ka terensko-istraživačkom radu, u kojem je dominirao metod promatranja sa učestvovanjem, uvelo ga je i u polje etnografije. Upravo iz spomenutog pristupa proisteklo je nekoliko radova ovog autora koji pružaju obilje podataka za sagledavanje kompleksnosti odnosa Roma i neroma, s jedne, i neroma i Roma sa druge strane, te naročito zanimljivo i vjerovatno najmanje poznato pitanje odnosa unutar same

romske zajednice. Upravo kroz ove posljednje primjere Uhlik je ponudio jedinstvenu sliku Roma iznutra. U tome je jedna od posebnosti i vrijednosti njegovog rada na polju romologije.

LITERATURA

1. Acković, D. 2012. Ogled o proučavanju romskog jezika. U: Đurić, R, *Standardizacija romskog jezika*, 13-28.
2. Acković, D. 1989. Etnografska građa o Romima u delu Rada Uhlika. U: Šipka, M. (ur.) *Jezik i kultura Roma*. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 331-336.
3. Anali Zemaljskog muzeja u Sarajevu 1938-1962, 1963.
4. Benac, A. 1991. (2004.). In memoriam Rade Uhlík (1899 – 1991). *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine, Etnologija, NS 46*, 243 – 246.
5. Bošković, A. 2010. *Kratak uvod u antropologiju*. Zagreb: Naklada Jesenki i Turk.
6. Buturović, Đ. / Kajmaković, R. 1988. Naučna djelatnost u oblasti etnologije 1945 – 1988. godine. U: *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1888 – 1988*, 156-177.
7. Buzov, S. 1985. Bibliografija radova Muhameda A. Mujića. *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 34. Sarajevo: Orijentalni institut, 213-220.
8. Dalbello, M. 1989. Prilog bibliografiji o Romima (Ciganima) u SFR Jugoslaviji, s posebnim obzirom na etnološku i folklorističku građu u periodici. U: Šipka, M. (ur.), *Jezik i kultura Roma*. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa: 429-449.
9. Đorđević, D. B. 2009. Prema temeljima romologije. *Teme. Časopis za društvene nauke*, g. XXXIII, 2, 531-540.
10. Đorđević, T. 1904. O Ciganima uopšte i o njihovom doseljenju na Balkansko poluostrvo i u Srbiju. *Srpski književni glasnik*, knjiga jedanaesta, 6, 430-438.
11. Đurić, R. 2009. Romologija u procesu samoosvešćivanja. *Teme. Časopis za društvene nauke*, g. XXXIII, br. 2, 541-549.
12. Đurić, R. 2006. *Istorija Roma (pre i posle Aušvica)*. Beograd: Politika
13. Journal of the Gypsy Lore Society Online Na: www.gypsylloresociety.or.../journalofthegypsylloresocietyonl... Pristupljeno 18.12.2018
14. Jiriček, K. 1923. *Istorija Srba, sv.4. Kulturna istorija: II deo*. Preveo i dopunio Jovan Radonić. Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona.
15. Filipescu (Filipesku), T. / Dragičević, T. 1907. Karavlaška naselja u Bosni. *Etnografsko-antropogeografska proučavanja. Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini XIX*, 1: 77-101 i XIX, 3:311-425.

16. Filipesku, T. 1902. Kalajdžije u Čipulicima. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini* XIV, 2. Sarajevo: 297-301.
17. Filipović, M. S. 1932. Visočki Cigani. *Narodna starina*, vol. 11, No. 27. Zagreb: 27-46.
18. Filipović, M. S. 1950. Seoski Ciganin. *Istorisko-pravi zbornik*, br. 3-4. Sarajevo: 223-226.
19. Hadžijahić, M. 1981. O manjinskim etničkim skupinama u Bosni i Hercegovini u 18. i 19. stoljeću do okupacije 1878. *Prilozi*, godina XVII, broj 18. Sarajevo: Institut za istoriju, 203-220.
20. Hadžijahić, M. 1984. Bosanski Romi 1941/1942. *Naše teme*, 7-8, 1313-1323.
21. Handžić, A. 1985. In memoriam Muhamed A. Mujić 1920 – 1984. *Prilozi za orijentalnu filologiju*, vol. 34. Sarajevo: Orijentalni institut, 10
22. Kasumović, A. 2017. Dvostruka drugost: Romi kao etnička manjina i marginalna grupa na prijelomu 19. i 20. stoljeća. U: Omerović, E. (ur.). *Historijski pogled na razvoj i položaj nacionalnih manjina u Sarajevu i Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: UMHIS, 19-49.
23. Malcolm, N. 2011. *Bosna. Kratka povijest*. Sarajevo: Baybook.
24. Matasović, J. 1928. Cigani u doba terzijanstva i jozefinizma. *Narodne starine*, 200-201.
25. Matić, M. 1984. Romi u SR Bosni i Hercegovini. *Naše teme*, 7-8, 1348-1361.
26. Memija, M. 1989. Naučni doprinos Rade Uhljika romologiji. U: Šipka, M. (ur.) *Jezik i kultura Roma*. Institut za proučavanje nacionalnih odnosa. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 331-336.
27. Miletić, N. 1988. Naučna djelatnost u oblasti srednjovjekovne arheologije. U: *Spomenica stogodišnjice rada Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine 1888-1988*, 119-122.
28. Mulabdić, E. (E. M.). 1910. O Ciganima. *Sarajevski list*, XXXIII, br. 1,1.
29. Mujić, M. A. 1952/1953. Položaj Cigana u jugoslovenskim zemljama pod osmanskom vlašću. *Prilozi za orijentalnu filologiju* 3/4. Sarajevo: Orijentalni institut, 138-193.
30. Opća enciklopedija Jugoslovenskog leksikografskog zavoda. 1977.
31. Pavković, N. F. 1957. Karavlasli i njihovo tradicionalno zanimanje. Članaci i građa za kulturnu istoriju istočne Bosne, knj. I, 103-124.
32. Poarije, Ž. 1999. *Istorija etnologije*. Beograd: PLATON – XX vek.
33. Pinhak-Jauk, M. 1989. Povijest izučavanja romskog jezika u svijetu. U: Šipka, M. (ur.). *Jezik i kultura Roma*. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa, 11-20.

34. Todorović, D. 2014. Kulturni identitet Roma. U: Sokolovska, V. (pri.), *Društveni i kulturni potencijal Roma u Srbiji*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu, 57-75.
35. Traljić, haf. M. 1999. *Iz kulturne historije Bošnjaka*. Travnik.
36. Trofinova, K. P. 2009. Izučavanje kulture Roma: metodološki aspekti. *Teme. Časopis za društvene nauke*, g. XXXIII, br. 2, 611-616.
37. Uhlik, R. / Beljkašić, Lj. 1958. "Neka vjerovnja Cigana čergaša". *Posebni otisak iz Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 193-212.
38. Uhlik, R. 1957. O denominaciji kod Cigana. *Posebni otisak iz Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 133-153.
39. Uhlik, R. 1956. Iz ciganske onomastike. *Posebni otisak iz Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu*. Sarajevo: 193-209.
40. Uhlik, R. 1955. Iz ciganske onomastike. *Posebni otisak iz Glasnika Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, 51-71.
41. Uhlik, R. 1951. Ciganske priče i legende u duhu i ruhu narodnih diralica. *Posebni otisak iz Biltena Instituta za proučavanje folkloru u Sarajevu*. Sarajevo, 113-131.
42. Vojak, D. 2009. Prvi hrvatski romolozi: Mara Čop, Franjo Fancev, Vladimir Redenšek i Antun Medven. *Biobibliographica*, 3, 103-128.
43. Vojak, D. 2010. O proučavanju Roma u hrvatskoj znanosti i kulturi ili postoji li hrvatska romologija? *Historijski zbornik*, god. LXII, br. 1, 215-240.
44. Zarić, M. 2015. Romska kultura u političkom i intelektualnom diskursu. *Glasnik Etnografskog muzeja*, knj. 79, 141-163.
45. Zovko, I. 1896. Nešto o Ciganima. *Sarajevski list*, god. XIX, br. 107-110.

Aiša Softić

Writings about Roma in Bosnia and Herzegovina from the end of the 19th to the end of the 20th Century

On the occasion of the 120th anniversary of Rade Uhlik's birth

Summary

A number of scholars studied the Roma people in Bosnia and Herzegovina in the period between the end of the 19th to the end of the 20th century. Their approach to the subject of the Roma people was conditioned by different disciplinary perspectives (anthropological, folkloristic, ethnographic, historical, ethnological, linguistic). Although their works contributed to a better understanding of the Roma in BiH, the research on the Roma during this period was still accidental and fragmentary.

The only exception to this was the work of Rade Uhlik, who for over six decades studied solely the language and culture of the Roma.

As a linguist, Rade Uhlik contributed significantly to the standardization of the Roma language. His own fieldwork, which he preferred, enabled Uhlik to, through empirical examples, point to the complexity of the relationship between the Roma and non-Roma, and the reverse, as well as the complex issue of the relationships within a single Roma community. In this way, Uhlik offered a unique picture of the Roma "from within" through some of his scholarly works.